

THE SPACE OF REMEMBERING: COLLECTIVE MEMORY AND THE RECONFIGURATION OF CONTESTED SPACE IN ARGENTINA'S ESMA

Emily E. Parsons

Doctoral Student, Comparative Literature

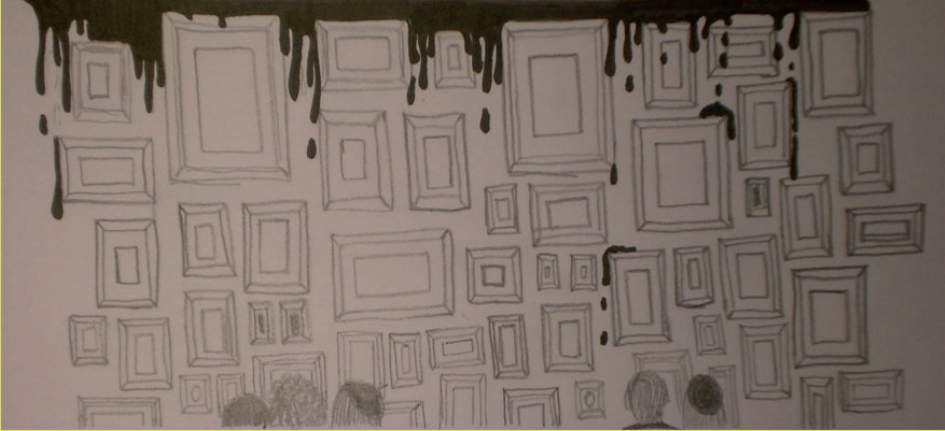
University of California, Santa Barbara

Recommended citation || PARSONS, Emily E. (2011): "The Space of Remembering: Collective Memory and the Reconfiguration of Contested Space in Argentina's ESMA" [online article], 452°F. *Electronic journal of theory of literature and comparative literature*, 4, 29-51, [Consulted on: dd/mm/yy], < <http://www.452f.com/index.php/en/emily-parsons.html> >

Illustration || Patricia López

Article || Received on: 09/09/2010 | International Advisory Board's suitability: 23/10/2010 | Published on: 01/2011

License || Creative Commons Attribution-Noncommercial-No Derivative Works 3.0 License

Summary || This paper explores the ongoing history of the ESMA museum's development and argues that the intrinsic and conflictual collective memory work involved is characterized by competing desires to remember and to forget, rooted in the physical, visible, and public space of ESMA.

Keywords || Collective Memory | Public Space | ESMA | Dirty War | Representations of Torture.

La fotografía no tiene fin. La imagen que había conseguido reconstruir, el retrato de mi hermano de los hombros para arriba detenido en la ESMA resultó estar incompleta

Marcelo Brodsky
La Camiseta

NOTES

1 | *Escuela de Suboficiales de Mecánica de la Armada.*

2 | *Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas.*

0. Introduction

The Navy Mechanics School, better known by its Spanish acronym ESMA¹, sits on Libertador Avenue, the main avenue extending through the bustling sprawl of Argentina's capital city, Buenos Aires. Surrounded by lakes and parks, this 17-acre parcel of land lays claim to some of the finest real estate in the city. The two-story portico of its iconic building is an imposing Greek inspired structure accentuated by a finely manicured lawn (International Justice Tribune, 2008: 1). The aesthetic beauty of the property belies ESMA's troubled and sordid history. During the Dirty War from 1976 to 1983, ESMA was one of the most important illegal detention centers in Argentina. In this time period, the military's moral crusade, named the Process or *El Proceso*, sought to impose «Western Values» on Argentina, while quelling the supposed threat of terrorism from both the political right and left. ESMA served as one of the most notorious repositories for illegal detention, torture, and murder of anyone perceived as a threat to this campaign of terror.

The military Junta found its own expression of state-sanctioned terrorism within the many buildings of ESMA, where over 5,000 «subversives» were taken, and the great majority of those imprisoned were eventually murdered. After the military was overthrown, the National Commission on the Disappearance of Persons (CONADEP)² was appointed by then president Raúl Alfonsín to conduct investigations of the hundreds of illegal detention centers and concentration camps that functioned during the Dirty War. The report describes ESMA as follows: «The Navy Mechanics School (ESMA) was not just a secret detention centre where torture was used, but also the operational hub of a complex organization which may have tried to hide the crimes it committed by exterminating its victims» (CONADEP, 1986: 79). ESMA functioned as a center where victims were tortured and brutally murdered, as well as the seat of military operations that authorized and enacted state-sanctioned violence, committing grave human rights violations. After a democratic government in 1983 replaced the Junta, ESMA was not easily forgotten by the nation's consciousness, particularly after the circulation of the CONADEP report, and it rapidly became emblematic of the military repression.

In recent years, ESMA has encountered a «profound resignification» not only in public space but also within the continuously negotiated collective memories of the nation's inhabitants (Foster, 2006: 137). The process of transforming ESMA from a symbol of state power that oppresses, tortures, and murders its populace to a public space that testifies to the memory of the Dirty War, to the experience of victims and family of the Disappeared, and to human rights, symbolizes the nation's struggle to come to terms with the past³ amidst conflicting desires to forget and to remember. In a desire to remember and render visible the crimes of the state, human rights groups, city and state legislators, and survivors have all been working toward the reclamation of this contested space from the blood stained hands of the military. In the years to come, they hope to establish ESMA as a museum that educates visitors and commemorates victims of the Dirty War. This paper explores the ongoing history of the museum's development and argues that the intrinsic and conflictual collective memory work involved is characterized by competing desires to remember and to forget within national consciousness, rooted in the physical, visible, and public space of ESMA. ESMA becomes symbolic of opposing groups longing to impart two competing narratives of the Dirty War within the nation's memory.

NOTES

3 | Theodor W. Adorno explores *Aufarbeitung*, inadequately translated into English as «coming to terms with» in his essay entitled *What Does Coming to Terms with the Past Mean?* He examines Germany's post-war position as marked by a desire to move from the shadows of the Nazi period and, in doing so, evading a past that Adorno views as still «so intensely alive» (1986: 115).

1. Pathways Towards a Museum

The struggle for the utilization of the 34-building complex of ESMA is a reflection of the fact that creating a museum from this concentration camp was not an idea borne from the nation's unanimous consensus. Many still denied or even condoned the atrocities of the Dirty War, while others, including not surprisingly high-ranking military officers, wanted to move forward by striking this past from the nation's history. The importance of developing a museum was and still is intricately linked to a culture of impunity that has been without reparations and punishment for criminals of the dictatorship, despite the fact that amnesty laws of the early 1980s were finally annulled in 2003. Many of those criminals are alive and well in Argentina and have never been officially or legally held accountable for their crimes against humanity (Daniels, 2008: 3).

The road to a future museum merits a brief narrative history that captures the struggle to claim this space both within and outside the government. In 1998, President Carlos Menem signed a decree that transferred ESMA to the Naval Base of Puerto Belgrano. This decree was later declared unconstitutional in 2001. In 1999, many military leaders, including the Minister of Defense, openly opposed the conversion of ESMA into museums or places for study. The year 2000 brought Resolution 131 that officially established the «Working

Commission for the Creation of a Museum of Memory» formally titled «The Never Again Memory Institute» This institute later disbanded over disparate views. The governor presented the proposal for the «Space of Memory»⁴ to the legislature in 2001. In 2002, Law 961 created the «Space for Memory Institute» with the express purpose to «safeguard and protect the transmission of memory and history of events that took place during the State terrorism of the 70s and early 80s» (memoriaabierta.org.ar). In a formative step in the Museum of Memory's establishment in 2004, President Nestor Kirchner signed an agreement that ensured ESMA as the site for the future Museum of Memory. This year also marked an agreement, which has yet to be ratified by city legislature, between city and national government to work together for a «Space for Memory and for the Promotion and Defense of Human Rights» (memoriaabierta.org.ar)⁵

2. Forgetting

The Government has vacillated between preserving these buildings and tearing them down (Guembre, 2008: 64). This ambivalence is due in part to the often-troubled relationship between the Argentine government and the specific human right's groups working towards the creation of the museum. Many of these groups, including the Mothers and Grandmothers of the Plaza de Mayo, formed during the military dictatorship to search for the Disappeared (Guembre, 2008: 63). At great risk, the Mothers and Grandmothers had made themselves visible through their spectacles in protest in the Plaza de Mayo situated outside of the Casa Rosada, the main seat of government and home to many troubled acts of history. The military's anxiety with their visibility in the public space of the Plaza de Mayo, which was so deeply rooted in the national politic, was carried over into the struggle surrounding ESMA as the possible designation for a museum after the dictatorship had been overthrown.

After the Dirty War, the military continued the use of the buildings as a Navy school. ESMA was only fully vacated in 2007, three years after President Kirchner secured ESMA as a site for the museum. Before leaving the grounds, soldiers had placed a shooting-target on the front door of the entrance and destroyed some of the buildings (Daniels, 2008: 4). Through this act of hostility, as well as open resistance from other persons and factions, it is clear that the possibility of a pure reclamation of this space was not possible, and these particular memories of the past were subject to complex negotiations in the nation's present.

The buildings of ESMA continued to serve as a reminder to the military of a past they wanted to forget and to «disappear» from the memory of others, and, through their physical destruction hoped

NOTES

4 | *Espacio para la Memoria*

5 | Memoria Abierta or «Open Memory» is an association of five human rights organizations that have been crucial to the process of claiming the space of ESMA. Most of the member organizations were developed during the Dirty War to search for the Disappeared (Guembre, 2008: 63).

to erase this memory from national consciousness. This logic paralleled tactics used in the Dirty War. The Argentine government took victims in the «nacht und nebel erlass» in order to avoid making public martyrs of them and to diminish the public's ability to assign blame or responsibility to the state (Arditti, 1999: 13)⁶ Many maimed and dead bodies haunted the streets of Argentina, but the state was quick to divert blame elsewhere for how and why these dead kept floating to the surface⁷. After the Junta's fall was inevitable following the disastrous Falklands War, the military took pains to destroy documents, bodies, and evidence of their crimes. Many years later, the attempt to destroy the buildings at ESMA appears to be an extension of this intent to eliminate physical evidence in order to discourage memory of the experience.

The external pressure of the military and other high-ranking government officials has been met with internal strife between human rights organizations that want to see the museum project through (Daniels, 2008: 4). Both groups are negotiating remembrances of the past while calling attention to the notion that there is no such thing as objective and unadulterated history. Maurice Halbwachs, the French sociologist credited with coining the term «collective memory», emphasizes the notion that a nation's memory of the past is constructed with the needs of the present in mind (McCormack, 2007: 4). The military desires to avoid further scrutiny from the public, while human rights groups, many members of which are survivors and family members of the Disappeared, want a public museum space that advances knowledge of the crimes committed during the state-run terror of the Dirty War and establishes a permanent remembrance of them. In this sense, the physical possession of ESMA is also endowed with the symbolic custody of memory space within the nation's consciousness. Those opposing the formation of the museum assert that they want to «move forward» into the future with the unspoken knowledge that transforming ESMA into a site of memory would only encourage the populace to scrutinize the military's crimes further. By physically displacing the military from ESMA, the «fiction of power» that made their crimes possible in the first place and that supports and reinforces the concept that human rights violations were necessary for the future of Argentina, was also being dismantled in the process (Scarry, 1985: 18).

These opposing group memories or narratives of the Dirty War continue to be «in a constant state of rearrangement under the pressure of competing sources of information often in conflict with each other» (Sorlin, 1999: 105). Within a very visible urban space, the ruminations and struggles over ESMA have been the source of controversial and competing memory work that points to a conflicted national consciousness of what to remember and what to forget. Collective memory is selective, which highlights the shared

NOTES

6 | Given Argentina's troubling historical relationship with Nazi Germany, it is no surprise that the military junta borrowed many of their «tactics» from the SS. The «Night and Fog Decree» was no exception.

7 | The Argentine military state's fictions became increasingly more difficult to preserve: «As evidence of atrocities accumulated—bodies, tortured and dismembered, were washing up along the Plate River—official denial became harder to maintain, and explanations grew increasingly bizarre» (Feitlowitz, 1998: 25).

importance of both what is remembered and what is forgotten. The most appealing «campaigns» to the public are often those that gain strength in national consciousness. It has only been through a multi-year struggle that human rights groups have been able to obtain ESMA as their own and embark on their own process of memorializing their view of the nation's history.

3. Remembering

For survivors and families of the Disappeared, the presence of a museum is also a means to reengage and manage the trauma of the past. Through the museum, these groups can produce a narrative that pays homage to their family members while educating the public to the human rights violations that were committed. It should be noted that many families have not received word and do not know the whereabouts of their family members who disappeared and are presumed dead. By embodying their memory within a historical museum context and producing a coherent narrative of remembrance, they participate in acts of mourning that had been thwarted by the vicissitudes of their trauma. The grounds were officially vacated in October of 2007, and ESMA was relinquished to the national human rights secretariat and, in turn, to the Memorial Institute. Purveyors of the museum project were faced with what exactly to do with the buildings⁸. The management of buildings at ESMA has been divided amongst several organizations, which have transformed several of them into a cultural center, National Memory Archives and human rights exhibits (International Justice Tribune, 2008: 2). All of these are notable, non-traditional approaches to museums. Although the development of the Museum of Memory is still an ongoing process, the diverse range of actions taken in just a few of the buildings at ESMA reflects the varied interpretations of the representations of memory.

The debate over how to transform the buildings from an emblem of state violence into a space that adequately addresses questions of memory has divided human rights groups, victims' families, state entities, as well as intellectuals and artists. Further complicating matters, the museum's administration is divided between both the city offices of Buenos Aires and the Argentine National Government. In his aptly titled book, *Memoria en construcción*, Marcelo Brodsky, a photographer who was exiled to Spain during the Dirty War and whose brother was imprisoned in ESMA, gathers photographs, essays and texts from leading intellectuals and artists that addresses questions of memory related to the development of the Museum of Memory at ESMA. He poses several pressing questions at the outset of his text that capture the essence of the debate: «How do you explain torture

NOTES

8 | Museum doors were officially opened to the public in October of 2007. Still today, visits are only permitted if solicited in advance by email.

and sadism? How do you transform a space of horror into a space of memory or are the two inextricably bound to each other in this case? How do you tell the stories of individuals who have disappeared? Should the space be dedicated solely to memory or should it also be dedicated to human rights? How do you remain hopeful for younger visitors? How does the space dictate representation and transmission?» (Translation mine from Spanish, Brodsky, 2005: 45). In order to address these extremely complex questions, he notes that the Museum of Memory should not be a traditional museum or simply a morbid reconstruction of a death camp.

Many human rights groups wish to see at least part of the space dedicated to the promotion of human rights. This indicates that much of this «collaboration of the community in acts of remembrance» binds memory with justice (Young, 1988: 189). The name of the museum actually reads, «The Space for Memory and the Promotion and Defense of Human Rights»⁹. Miriam Lewis, one of only 150 ESMA survivors, is a proponent of a «living museum so that future generations don't commit the same mistakes» (Daniels, 2008: 2). By linking justice with memory, the Museum of Memory creates a temporal relationship between past, present and future that keeps alive the memory of the past in the present and, in turn, discourages future «mistakes». This concept of memory as dynamic stands in opposition to that of memory as static, unchanging, and fixed in time «that allows our icons of remembrance to harden into idols of remembrance» of more traditional museum spaces (Young, 1988: 189).

The Mothers of the Disappeared also support a «living» museum that encourages visitors to interact with the space through lectures, exhibits, and performances that promote participation. Mercedes Morono, one of the leaders of this organization states that: «We don't want a museum because we haven't buried our children. Until they tell us where they are, as far as we're concerned, our children are still alive» (International Justice Tribune, 2008: 2). The documentation and focus on memory related to the museum's space speaks to the difficulty in representing the figure of the Disappeared who is neither alive nor dead. By creating the symbolically infused presence of the Disappeared, devotion of the space to «living» memory serves to grant a humanizing perspective to their life stories. At the same time, it repels the attempt of the military to eliminate, from sight and memory, evidence of their crimes, and serves to counteract the dehumanization of the individual body in ESMA. Living memory is just one of many methodologies that some of the buildings at the museum have embraced. With a diffuse administrative structure, the Museum of Memory can positively accept varied approaches to memory, but on the other hand, it may constitute a risk to overall

NOTES

9 | «Espacio para la Memoria y para la Promoción y Defensa de los Derechos Humanos»

cohesion for visitors in its final development.

4. Conclusion

ESMA is not just a physical space; it is more importantly a repository of memory. As visitors step inside its gates or walkers take a casual stroll in front of its impressive structure, the building stands as a reminder to remember. The collective memory that settles itself into Argentina's national consciousness is selective and subject to the narratives that are produced in and around ESMA. Two opposing groups, participating in continual and conflicting negotiations of how the Dirty War should be remembered, have characterized this competitive memory work. This debate is rooted in an edifice that once stood as the «gorgon's head» of state power, but has now been transfigured into a space in which victims of this regime remember the Disappeared (Coetzee, 1986: 4). Although proponents of the museum are united in the belief that this metamorphosis is necessary, they cannot agree on the memorializing process that should take place. This exposition on the history of ESMA raises further questions about the relationship of physical place to mental space in national consciousness as well as other questions that warrant further exploration: What ethical considerations, particularly in relationship to representations of torture, are important in the emergent Museum of Memory for both the developer and the museum visitor? How will history transform the ways in which visitors interact with the museum? How do survivors interact with the museum space? Does the museum serve a therapeutic function? Does communal memory work allow the nation to mourn and forget? What are the repercussions of forgetting? What does the viewer take away from the museum; what does the viewer remember? How does the struggle over ESMA compare or contrast to Germany's struggle to transform concentration camps into museums? How does ESMA's high visibility in an urban space increase its effect and importance in memory negotiations? Only time and the unmet future of the Museum of Memory will answer many of these questions. But it is certain that memory matters and binds us as nations, while in that untamed, often wild and unpredictable terrain of national consciousness the history of the past will continually assert itself in the experience of the present.

Works cited

- ADORNO, T. (1986): «What Does Coming to Terms with the Past Mean?», in Hartman, G., ed. *Bitburg in Moral and Political Perspective*, Bloomington: Indiana University Press, 114-129.
- ARDITTI, R. (1999): *Searching for Life: the Grandmothers of the Plaza de Mayo and the Disappeared Children of Argentina*, Berkeley: University of California.
- BRODSKY, M. (2005): *Memoria en construcción. El debate sobre la ESMA*. Buenos Aires: La Marca.
- COETZEE, J.M. (1986): «Into the Dark Chamber: The Novelist and South Africa» *Review. New York Times* 12 Jan. 1986: 13-13. Late City Final Edition, Section 7, Book Review Desk, [03/05/2010], <<http://www.times.com>>.
- CONADEP (1986): *Nunca Más (Never Again): a Report by Argentina's National Commission on Dissappeared People*, London: Faber and Faber.
- DANIELS, A. (2008): «Argentina's Dirty War: The Museum of Horrors» *Telegraph* (United Kingdom) 17 May 2008: 1-4.
- FEITLOWITZ, M. (1998): *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture*, New York: Oxford University Press.
- FOSTER, D. (2006): *Chasqui: revista de literatura latinoamericana: Memoria en construcción*. 35.2: 137-139.
- GUEMBRE, M. (2008): «Challenges on the Road to Memory» Trans. M. Ciardi. *The Public Historian* February 30.1 63-71.
- INTERNATIONAL JUSTICE TRIBUNE (2008): «ESMA: A collective construction», Radio Netherlands Worldwide, 1-3.
- MCCORMACK, J. (2007): *Collective Memory: France and the Algerian War (1954-1962)*, Lanham: Lexington Books.
- MEMORIA ABIERTA: «Organizaciones de derechos humanos», Memoria Abierta, [03/15/2010], <<http://www.memoriaabierta.org.ar>>.
- SCARRY, E. (1985): *The Body in Pain: the Making and Unmaking of the World*, New York: Oxford University Press.
- SORLIN, P. (1999) «Children as War Victims in Postwar European Cinema», in Winter, J. and Emmanuel, S. (eds.), *War and Remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 104-124.
- YOUNG, J.E. (1988): *Writing and Rewriting the Holocaust Narrative and the Consequences of Interpretation*, Bloomington: Indiana University Press.

ESPACIO PARA EL RECUERDO: MEMORIA COLECTIVA Y RECONFIGURACIÓN DEL DISPUTADO ESPACIO DE LA ESMA DE ARGENTINA

Emily E. Parsons

Estudiante de Doctorado, Literatura Comparada

Universidad de California, Santa Bárbara

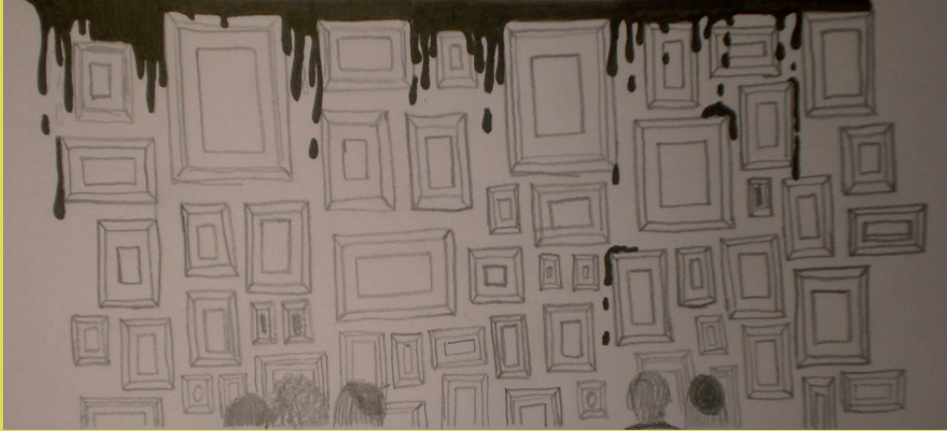
Cita recomendada || PARSONS, Emily E. (2011): "Espacio para el Recuerdo: Memoria Colectiva y Reconfiguración del Disputado Espacio de la ESMA de Argentina" [artículo en línea], *452°F. Revista electrónica de teoría de la literatura y literatura comparada*, 4, 29-51, [Fecha de consulta: dd/mm/yy]. < <http://www.452f.com/index.php/es/emily-parsons.html> >

Ilustración || Patricia López

Traducción || Laura Piperno

Artículo || Recibido: 09/09/2010 | Apto Comité Científico: 23/10/2010 | Publicado: 01/2011

Licencia || Reconocimiento-No comercial-Sin obras derivadas 3.0 de Creative Commons

Resumen || Este artículo explora la historia presente del desarrollo del museo de la ESMA, argumentando que la gestión intrínseca y polémica de una memoria colectiva está caracterizada por los deseos rivales de recordar y olvidar, arraigados en el espacio físico, visible y público de la ESMA.

Palabras claves || Memoria colectiva | Espacio público | ESMA | Guerra Sucia | Representaciones de la tortura.

Summary || This paper explores the ongoing history of the ESMA museum's development and argues that the intrinsic and conflictual collective memory work involved is characterized by competing desires to remember and to forget, rooted in the physical, visible, and public space of ESMA.

Keywords || Collective Memory | Public Space | ESMA | Dirty War | Representations of Torture.

«La fotografía no tiene fin. La imagen que había conseguido reconstruir, el retrato de mi hermano de los hombros para arriba detenido en la ESMA resultó estar incompleta.»

Marcelo Brodsky
La Camiseta

NOTAS

1 | *Escuela de Suboficiales de Mecánica de la Armada.*

2 | *Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas.*

0. Introducción

La Escuela de Mecánica de la Armada (ESMA¹) está ubicada en la Avenida Libertador, la avenida principal que se extiende a lo largo del centro neurálgico de la capital Argentina, Buenos Aires. Rodeada de lagos y parques, esta parcela de 17 acres de tierra ostenta algunos de los bienes inmuebles más magníficos de la ciudad. El pórtico de dos plantas de su edificio icónico es una imponente estructura de inspiración griega acentuada por un césped cuidado con mucho mimo (International Justice Tribune, 2008: 1). La belleza estética de la propiedad contradice la problemática y sórdida historia de la ESMA. Durante la Guerra Sucia, entre 1976 y 1983, la ESMA fue uno de los centros de detención ilegal más importantes de Argentina. Durante este mismo periodo, la campaña moral de los militares, llamada *El Proceso*, pretendía imponer en Argentina los «Valores Occidentales», al mismo tiempo que sofocar la supuesta amenaza terrorista de los partidos políticos de derecha y de izquierda. La ESMA sirvió como uno de los depósitos de detención ilegal, tortura y asesinato de cualquier persona considerada como una amenaza hacia esta campaña de terror.

La Junta Militar centró su propia expresión de terrorismo autorizado por el estado dentro de los muchos edificios de la ESMA, a donde fueron trasladados más de 5.000 «subversivos», muchos de los cuales fueron finalmente asesinados. Tras el derrocamiento militar, el presidente Raúl Alfonsín nombró a la Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas (CONADEP²) para investigar los cientos de centros de detención ilegal y campos de concentración que funcionaron durante la Guerra Sucia. El informe describe a la ESMA como sigue: «La Escuela de Mecánica de la Armada (ESMA) no fue sólo un centro de detención secreto donde se torturaba, sino también el eje operativo de una compleja organización que podría haber intentado ocultar los crímenes que cometió exterminando a sus víctimas» (CONADEP, 1986: 79). La ESMA funcionó como centro en el que las víctimas eran torturadas y brutalmente asesinadas, y como sede de las operaciones militares que autorizaba y promulgaba una violencia autorizada por el estado, cometiendo graves violaciones de los derechos humanos. Cuando en 1983 la Junta fue reemplazada por un gobierno democrático, la conciencia de la nación no olvidó tan fácilmente a la ESMA, sobre todo tras la circulación del informe

de la CONADEP, por lo que no tardó mucho en convertirse en un emblema de la represión militar.

En los últimos años, la ESMA ha llevado a cabo una «profunda resignificación», no sólo en el espacio público sino también en las memorias colectivas de los habitantes del país en continua negociación (Foster, 2006: 137). El proceso de transformación de la ESMA desde símbolo del poder estatal que oprime, tortura y asesina a su pueblo a espacio público que da fe de la memoria de la Guerra Sucia, de la experiencia de las víctimas y familias de los Desaparecidos y de los derechos humanos, simboliza la lucha nacional por asimilar el pasado³ entre deseos contradictorios de olvidar y recordar. En un intento por recordar y hacer visibles los crímenes del estado, grupos por los derechos humanos, legisladores municipales y estatales y supervivientes han unido sus fuerzas para recuperar este discutido espacio de las manos manchadas de sangre de los militares. En los años próximos, esperan establecer la ESMA como museo que forme a los visitantes y conmemore a las víctimas de la Guerra Sucia. Este artículo explora la historia presente del desarrollo del museo, argumentando que la gestión de una memoria colectiva intrínseca y polémica está caracterizada por los deseos rivales de recordar y olvidar, arraigados en el espacio físico, visible y público de la ESMA, que se convierte así en un símbolo de los grupos contrarios que anhelan transmitir dos lecturas contradictorias de la Guerra Sucia en la memoria nacional.

1. Caminos hacia un museo

La lucha por el uso del complejo de la ESMA, formado por 34 edificios, refleja el hecho de que la creación de un museo a partir de este campo de concentración no fue una idea surgida del consenso unánime nacional. Muchos seguían negando o incluso tolerando las atrocidades de la Guerra Sucia, mientras que otros, incluidos no sorprendentemente algunos oficiales militares de alto rango, querían seguir adelante suprimiendo este pasado de la historia nacional. La importancia del desarrollo del museo estaba y sigue estando intrincadamente ligada a una cultura de impunidad que no indemnizó a las víctimas ni castigó a los criminales de la dictadura, a pesar de que las leyes de amnistía promulgadas a principios de la década de 1980 quedaron finalmente anuladas en 2003. Muchos de esos criminales siguen viviendo en Argentina y nunca han sido responsabilizados ni oficial ni legalmente por los crímenes que cometieron contra la humanidad (Daniels, 2008: 3).

El camino hacia un futuro museo merece una breve explicación histórica que refleje la lucha por reivindicar este espacio, tanto desde

NOTAS

3 | Theodor W. Adorno explora *Aufarbeitung*, mal traducida al inglés como «reconciliarse» en su ensayo titulado *¿Qué significa reconciliarse con el pasado?* Examina la postura de una Alemania de postguerra marcada por el deseo de resurgir de las sombras del periodo nazi y esquivar, así, un pasado que Adorno ve todavía «tan intensamente vivo» (1986: 115).

dentro como desde fuera del gobierno. En 1998, el presidente Carlos Menem firmó un decreto por el cual la ESMA fue traspasada a la Base Naval de Puerto Belgrano. Este decreto fue más tarde declarado inconstitucional en 2001. En 1999, muchos líderes militares, incluido el Ministro de Defensa, se opusieron abiertamente a la transformación de la ESMA en museo o lugar de estudio. Con el año 2000 llegó la Resolución 13, que estableció de forma oficial la «Comisión de Trabajo para la Fundación del Museo de la Memoria» oficialmente llamada «Instituto de la Memoria Nunca Más». Más tarde, este instituto se disolvió por disparidad de opiniones. El gobernador presentó la propuesta para el «Espacio de Memoria»⁴ en su legislatura de 2001. En 2002, la Ley 961 creó el «Instituto Espacio para la Memoria», que expresa el propósito de «salvaguardar y proteger la transmisión de la memoria y la historia de episodios que tuvieron lugar durante el terrorismo estatal de la década de 1970 y principios de 1980» (memoriaabierta.org.ar). En una medida formativa en la creación del Museo de la Memoria en 2004, el Presidente Néstor Kirchner firmó un acuerdo que garantizaba la ESMA como emplazamiento del futuro Museo de la Memoria. Este año se celebró un acuerdo, que aún debe ser ratificado por la legislatura de la ciudad, entre el gobierno de la ciudad y el estatal para trabajar juntos por un «Espacio para la Memoria y la Promoción y Defensa de los Derechos Humanos» (memoriaabierta.org.ar)⁵.

2. Olvidar

El gobierno ha vacilado entre la conservación de estos edificios y su demolición (Guembre, 2008: 64). Esta ambivalencia se debe, en parte, a la a menudo problemática relación entre el gobierno argentino y los grupos de derechos humanos que trabajan por la creación del museo. Muchos de estos grupos, incluidas las Madres y Abuelas de la Plaza de Mayo, se formaron durante la dictadura militar para buscar a los Desaparecidos (Guembre, 2008: 63). Corriendo un gran riesgo, las Madres y Abuelas se han hecho visibles mediante sus actos de protesta en la Plaza de Mayo, ubicada frente a la Casa Rosada, sede principal del gobierno y escenario de muchos episodios conflictivos de la historia. La preocupación de los militares por esta visibilidad en el espacio público de la Plaza de Mayo, tan profundamente arraigada en la política nacional, se transmitió a la lucha en torno a la ESMA como posible designación de un museo tras el derrocamiento de la dictadura.

Tras la Guerra Sucia, los militares siguieron utilizando los edificios como escuela naval. La ESMA quedó totalmente desocupada en 2007, tres años después de que el presidente Kirchner garantizara la ESMA como emplazamiento del museo. Antes de retirarse, los

NOTAS

4 | *Espacio para la Memoria*

5 | Memoria Abierta es una asociación de derechos humanos formada por cinco organizaciones que han sido cruciales en el proceso de reclamación del espacio de la ESMA. La gran mayoría de las organizaciones miembro se fundaron durante la Guerra Sucia con el fin de buscar a los Desaparecidos (Guembre, 2008: 63).

soldados habían colocado una diana en la puerta principal de entrada y destruido algunos de los edificios (Daniels, 2008: 4). Con este acto de hostilidad, así como de resistencia abierta por parte de otras personas y facciones, quedaba claro que la posibilidad de una reclamación fácil de este espacio no sería posible, y estos recuerdos concretos del pasado quedaron sujetos a las complejas negociaciones en el presente de la nación.

Los edificios de la ESMA siguieron constituyendo un recuerdo que los militares querían olvidar y hacer «desaparecer» de la memoria de los demás y que, mediante su destrucción física, pretendieron borrar de la conciencia nacional. Hecho comparable a las tácticas utilizadas durante la Guerra Sucia: El gobierno argentino acogió a las víctimas bajo el decreto «Nacht und Nebel» para evitar que se convirtieran en mártires públicos y para reducir el poder del pueblo para culpar o responsabilizar al estado (Arditti, 1999: 13)⁶. Muchos cuerpos mutilados y sin vida aparecían en las calles de Argentina, pero el estado actuó rápidamente esquivando responsabilidades acerca de cómo y por qué estos cuerpos seguían asomando a la superficie⁷. Cuando la caída de la Junta resultó inevitable tras la desastrosa Guerra de las Malvinas, los militares pusieron especial cuidado en destruir documentos, cuerpos y pruebas de sus crímenes. Muchos años después, el intento de destruir los edificios de la ESMA parece responder al propósito de eliminar las pruebas físicas con el fin de rechazar el recuerdo de la experiencia.

La presión externa de los militares y otros oficiales de alto rango del gobierno se ha encontrado con el conflicto interno entre las organizaciones de derechos humanos que quieren que el proyecto del museo siga adelante (Daniels, 2008: 4). Ambos grupos negocian los recuerdos del pasado al mismo tiempo que llaman la atención sobre la idea de que no existe tal cosa como la historia objetiva y no adulterada. Maurice Halbwachs, sociólogo francés al que se le atribuye haber acuñado el término «memoria colectiva», recalca la idea de que la memoria nacional se construye en base a las necesidades del presente (McCormack, 2007: 4). Los militares desean evitar más escrutinios por parte del pueblo, mientras que los grupos de derechos humanos, muchos de sus miembros supervivientes y familiares de los Desaparecidos, quieren un espacio público para un museo que promueva el conocimiento de los crímenes cometidos durante la etapa de terrorismo estatal de la Guerra Sucia y represente un recuerdo permanente de ellos. En este sentido, la posesión física de la ESMA supone también la custodia simbólica de un espacio para la memoria dentro de la conciencia nacional. Los que se oponen al museo afirman que quieren «seguir adelante», hacia el futuro, con el tácito conocimiento de que transformar la ESMA en un lugar de memoria, sólo alentaría al pueblo a escrudiñar más aún los crímenes de los militares. Desplazando físicamente a

NOTAS

6 | Dada la turbulenta relación histórica entre Argentina y la Alemania nazi, no es sorprendente que la junta militar adoptara muchas de las «tácticas» de la SS. El «Decreto de Noche y Niebla» no fue una excepción.

7 | Los argumentos del estado militar argentino empezaron a ser cada vez más difíciles de mantener: «Como demuestran las pruebas de las atrocidades —cuerpos torturados y desmembrados arrastrados por el Río de la Plata— la negación oficial cada vez era más difícil de mantener, y las explicaciones eran cada vez más extrañas» (Feitlowitz, 1998: 25).

los militares de la ESMA, la «invención de poder» que hizo posible sus crímenes en primer lugar y que apoya y refuerza la idea de que las violaciones de los derechos humanos fueron necesarias para el futuro de Argentina, también estaba siendo desmantelada en el proceso (Scarry, 1985: 18).

Los recuerdos y relatos de la Guerra Sucia de los grupos contrarios siguen «en un constante estado de cambio bajo la presión de las fuentes rivales de información a menudo en conflicto unas con otras» (Sorlin, 1999: 105). En un espacio urbano muy visible, la reflexión y lucha en torno a la ESMA han sido el origen de una polémica y reñida gestión de la memoria que dicta a una conciencia nacional en conflicto qué recordar y qué olvidar. La memoria colectiva es selectiva, lo que destaca la importancia compartida de lo que se decide olvidar y recordar. Las «campañas» más atractivas para el pueblo suelen ser las que ganan fuerza en la conciencia nacional. Sólo mediante una lucha a través de los años los grupos de derechos humanos han podido obtener la ESMA como lugar propio, y emprender su propio proceso de creación de la memoria bajo su visión de la historia nacional.

3. Recordar

Tanto para los supervivientes como para los familiares de los Desaparecidos, la presencia de un museo es también un medio de conservar y gestionar el trauma del pasado. A través del museo, estos grupos pueden desarrollar una narrativa que rinda homenaje a sus familiares y que, al mismo tiempo, conciencie al pueblo acerca de las violaciones de los derechos humanos cometidas. Habría que señalar que muchas familias desconocen el paradero de sus familiares desaparecidos y los suponen muertos. Mediante la encarnación de la memoria dentro del contexto de un museo histórico y con la creación de un relato coherente de la memoria, participan en actos de duelo que se han visto frustrados por las vicisitudes de su trauma. Los edificios fueron oficialmente desalojados en octubre de 2007, y la ESMA fue cedida a la secretaría nacional de derechos humanos y, a su vez, al Instituto de Memoria. Los proveedores del proyecto del museo se enfrentaron a qué hacer con los edificios⁸. La gestión de los edificios de la ESMA se ha dividido entre varias organizaciones, que han transformado algunos de ellos en centro cultural, en los Archivos Nacionales de Memoria y en lugar de manifestación de los derechos humanos (International Justice Tribune, 2008: 2); todos ellos, enfoques notables y poco convencionales para un museo. Aunque el desarrollo del Museo de la Memoria es un proceso aún en marcha, la amplia variedad de acciones llevadas a cabo en algunos de los edificios de la ESMA refleja la diversidad de interpretaciones

NOTAS

8 | El museo abrió sus puertas al público de forma oficial en octubre de 2007. Todavía hoy en día, las visitas solo se permiten previa solicitud por correo electrónico.

de las representaciones de la memoria.

El debate sobre cómo transformar los edificios, emblemas de la violencia del estado, en un espacio que aborde de forma adecuada cuestiones relacionadas con la memoria, ha dividido a grupos de derechos humanos, familias de las víctimas, entidades estatales, ya intelectuales y artistas. Para complicar más las cosas, la administración del museo está dividida entre las oficinas de la ciudad de Buenos Aires y las del gobierno nacional argentino. En su libro, acertadamente titulado, *Memoria en construcción*, Marcelo Brodsky, fotógrafo exiliado en España durante la Guerra Sucia y cuyo hermano fue encarcelado en la ESMA, reúne fotografías, ensayos y textos de los principales artistas e intelectuales que abordan cuestiones de la memoria en relación al desarrollo del Museo de la Memoria en la ESMA. Con la aparición de su texto, plantea varias preguntas urgentes que ponen de manifiesto la esencia del debate: «¿cómo explicar la tortura y el sadismo?, ¿cómo transformar un espacio de horror en un espacio de memoria, o en este caso ambas cosas están inextricablemente unidas?, ¿cómo contar las historias de las personas desaparecidas?, ¿debería el lugar estar dedicado sólo a la memoria o también a los derechos humanos?, ¿cómo mantener la esperanza de los visitantes más jóvenes?, ¿cómo impone el espacio la representación y la transmisión?» (Translation mine from Spanish, Brodsky, 2005: 45). Para abordar estas cuestiones extremadamente complejas, Brodsky señala que el Museo de la Memoria no debería ser un museo tradicional ni tampoco una simple reconstrucción mórbida de un campo de muerte.

Muchos grupos de derechos humanos quieren ver al menos una parte del espacio dedicado a la promoción de los derechos humanos, lo que indica que gran parte de esta «colaboración de la comunidad en actos de recuerdo» une memoria y justicia (Young, 1988: 189); de hecho, al museo se le ha llamado «Espacio para la Memoria y para la Promoción y Defensa de los Derechos Humanos»⁹. Miriam Lewis, una de los 150 supervivientes de la ESMA, propone un «museo viviente, para que las generaciones futuras no cometan los mismos errores» (Daniels, 2008: 2). Uniendo justicia con memoria, el Museo de la Memoria crea una relación temporal entre pasado, presente y futuro que mantiene viva la memoria del pasado en el presente y, a su vez, disuade de futuros «errores». Este concepto de memoria dinámica contradice el concepto de memoria estática, inalterable e inamovible en el tiempo «que permite que nuestros iconos del recuerdo se consoliden como ídolos del recuerdo» en los espacios de museos más tradicionales (Young, 1988: 189).

Las Madres de los Desaparecidos también apoyan un museo «viviente» que anime a los visitantes a interactuar con el espacio mediante conferencias, exhibiciones y representaciones que

NOTAS

9 | «Espacio para la Memoria y para la Promoción y Defensa de los Derechos Humanos»

fomenten la participación. Mercedes Moroño, una de las directoras de esta organización afirma que «no queremos un museo porque no hemos enterrado a nuestros hijos. Hasta que no nos digan dónde están, por lo que a nosotras respecta, nuestros hijos seguirán vivos» (International Justice Tribune, 2008: 2). La documentación y centro de la memoria en relación al espacio del museo habla de la dificultad de representar la figura de los Desaparecidos que no están ni vivos ni muertos. Creando la presencia simbólicamente infundida de los Desaparecidos, la dedicación del espacio a la memoria «viviente» sirve para otorgar una perspectiva humanizada de la historia de sus vidas. Al mismo tiempo, rechaza el intento militar de eliminar de la vista y la memoria, las pruebas de sus crímenes, contrarrestando la deshumanización del cuerpo individual en la ESMA. La memoria viviente es sólo una de las muchas metodologías adoptadas por algunos de los edificios del museo. Con una estructura administrativa difusa, el Museo de la Memoria puede aceptar de forma positiva muchos enfoques de la memoria aunque, por otro lado, podría suponer un riesgo para la cohesión global frente a los visitantes en su desarrollo final.

4. Conclusión

La ESMA no es sólo un espacio físico; es, sobre todo, un depósito de memoria. Cuando los visitantes atraviesan sus puertas o los caminantes dan un paseo ocasional frente a su impresionante estructura, el edificio se erige como un recuerdo a conservar. La memoria colectiva que se crea en base a la conciencia nacional de Argentina es selectiva y está sujeta a los relatos generados en torno a la ESMA. La participación de los dos grupos contrarios en continuas negociaciones acerca de cómo debería recordarse la Guerra Sucia, han caracterizado esta competitiva gestión de la memoria. Este debate tiene su origen en el edificio que una vez fue la «cabeza terrible» del poder estatal, pero que ahora se ha transfigurado en un espacio en que las víctimas de este régimen recuerdan a los Desaparecidos (Coetzee, 1986: 4). Aunque los partidarios del museo convergen en la creencia de que esta metamorfosis es necesaria, no llegan a un acuerdo sobre qué proceso de memoria habría que llevar a cabo. Esta exposición sobre la historia de la ESMA plantea más preguntas acerca de la relación entre el espacio físico y el espacio mental en la conciencia nacional, así como otras cuestiones que merecen explorarse en mayor profundidad: ¿Qué consideraciones éticas, especialmente en relación a las representaciones de la tortura, son importantes en el emergente Museo de la Memoria, tanto para los promotores del proyecto como para los visitantes del museo? ¿Cómo transformará la historia las formas en que los visitantes interactúan con el museo? ¿Cómo interactúan los supervivientes con el espacio

del museo? ¿Tiene el museo una función terapéutica? ¿Permite el trabajo común de memoria que la nación llore y olvide? ¿Cuáles son las repercusiones del olvido? ¿Qué es lo que se lleva con él el visitante del museo; qué es lo que recuerda? ¿Cómo se compara o contrasta la lucha por la ESMA con la lucha alemana por transformar los campos de concentración en museos? ¿Cómo incrementa la alta visibilidad de la ESMA en el espacio urbano su efecto e importancia en las negociaciones por la memoria? Sólo el tiempo y el futuro insatisfecho del Museo de la Memoria responderán a muchas de estas preguntas. Pero no cabe duda de que la memoria es importante y nos une como naciones, mientras que en el terreno sin domar y a menudo salvaje e impredecible de la conciencia nacional, la historia del pasado seguirá imponiéndose a la experiencia del presente.

Bibliografía

- ADORNO, T. (1986): «What Does Coming to Terms with the Past Mean?», in Hartman, G., ed. *Bitburg in Moral and Political Perspective*, Bloomington: Indiana University Press, 114-129.
- ARDITTI, R. (1999): *Searching for Life: the Grandmothers of the Plaza de Mayo and the Disappeared Children of Argentina*, Berkeley: University of California.
- BRODSKY, M. (2005): *Memoria en construcción. El debate sobre la ESMA*. Buenos Aires: La Marca.
- COETZEE, J.M. (1986): «Into the Dark Chamber: The Novelist and South Africa» *Review. New York Times* 12 Jan. 1986: 13-13. Late City Final Edition, Section 7, Book Review Desk, [03/05/2010], <<http://www.times.com>>.
- CONADEP (1986): *Nunca Más (Never Again): a Report by Argentina's National Commission on Dissappeared People*, London: Faber and Faber.
- DANIELS, A. (2008): «Argentina's Dirty War: The Museum of Horrors» *Telegraph* (United Kingdom) 17 May 2008: 1-4.
- FEITLOWITZ, M. (1998): *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture*, New York: Oxford University Press.
- FOSTER, D. (2006): *Chasqui: revista de literatura latinoamericana: Memoria en construcción*. 35.2: 137-139.
- GUEMBRE, M. (2008): «Challenges on the Road to Memory» Trans. M. Ciardi. *The Public Historian* February 30.1 63-71.
- INTERNATIONAL JUSTICE TRIBUNE (2008): «ESMA: A collective construction», Radio Netherlands Worldwide, 1-3.
- MCCORMACK, J. (2007): *Collective Memory: France and the Algerian War (1954-1962)*, Lanham: Lexington Books.
- MEMORIA ABIERTA: «Organizaciones de derechos humanos», Memoria Abierta, [03/15/2010], <<http://www.memoriaabierta.org.ar>>.
- SCARRY, E. (1985): *The Body in Pain: the Making and Unmaking of the World*, New York: Oxford University Press.
- SORLIN, P. (1999) «Children as War Victims in Postwar European Cinema», in Winter, J. and Emmanuel, S. (eds.), *War and Remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 104-124.
- YOUNG, J.E. (1988): *Writing and Rewriting the Holocaust Narrative and the Consequences of Interpretation*, Bloomington: Indiana University Press.

L'ESPAI DE LA MEMÒRIA: MEMÒRIA COL·LECTIVA I RECONFIGURACIÓ DE L'ESPAI EN CONFLICTE A L'ESMA DE L'ARGENTINA ARGENTINA'S ESMA

Emily E. Parsons

Estudiant de Doctorat, Literatura Comparada

University of California, Santa Barbara

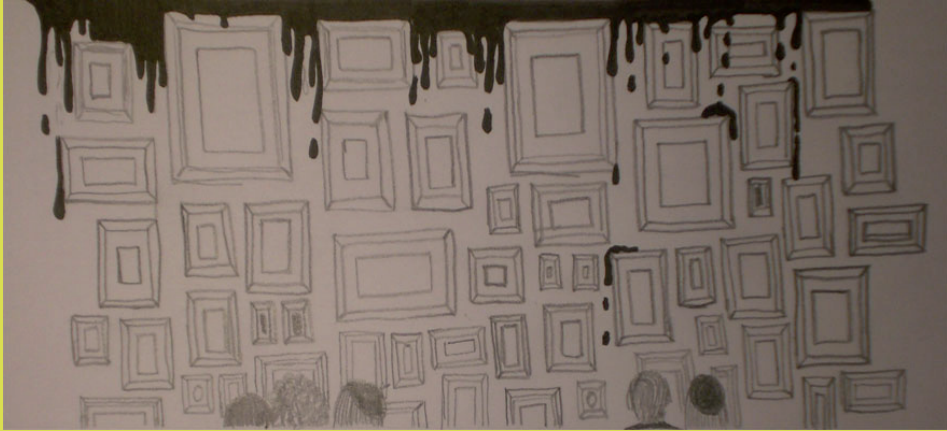
Cita recomanada || PARSONS, Emily E. (2011): "L'Espai de la Memòria: Memòria col·lectiva i reconfiguració de l'espai en conflicte a l'ESMA de l'Argentina" [article en línia], *452ºF. Revista electrònica de teoria de la literatura i literatura comparada*, 4, 29-51, [Data de consulta: dd/mm/yy], < <http://www.452f.com/index.php/ca/emily-parsons.html> >

Il·lustració || Patricia López

Traducció || Ester Ballester

Article || Rebut: 09/09/2010 | Apte Comitè Cinètic: 23/10/2010 | Publicat: 01/2011

Llicència || Reconeixement-No comercial-Sense obres derivades 3.0 de Creative Commons.

Resum || Aquest article explora la història actual de l'evolució del museu de l'ESMA i exposa que el treball de memòria col·lectiva intrínsec i conflictiu que s'hi veu implicat es caracteritza pels desitjos en conflicte per recordar i oblidar arrelats a l'Esma, un espai públic, físic i visible.

Paraules clau || Memòria Col·lectiva | Espai Públic | ESMA | Guerra Bruta | Representacions de Tortura.

Summary || This paper explores the ongoing history of the ESMA museum's development and argues that the intrinsic and conflictual collective memory work involved is characterized by competing desires to remember and to forget, rooted in the physical, visible, and public space of ESMA.

Keywords || Collective Memory | Public Space | ESMA | Dirty War | Representations of Torture.

«La fotografía no tiene fin. La imagen que había conseguido reconstruir, el retrato de mi hermano de los hombros para arriba detenido en la ESMA resultó estar incompleta».

Marcelo Brodsky
La Camiseta

NOTES

1 | *Escuela de Suboficiales de Mecánica de la Armada.*

2 | *Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas.*

0. Introducció

L'Escola de Mecànica de l'Armada, coneguda per les seves sigles ESMA¹, està situada a l'Avinguda del Libertador, l'avinguda principal que s'estén a través de l'expansió bulliciosa de la capital de l'Argentina, Buenos Aires. Envoltada de llacs i parcs, aquesta parcel·la de terreny de gairebé 69.000 m² compta amb alguns dels millors béns immobles de la ciutat. El pòrtic de dos pisos del seu emblemàtic edifici és una estructura d'estil grec impressionant que destaca encara més gràcies a una gespa ben cuidada (International Justice Tribune, 2008: 1). La bellesa estètica de l'edifici oculta l'agitada i sòrdida història de l'ESMA. Durant la Guerra Bruta, que va tenir lloc de l'any 1976 al 1983, l'ESMA va ser un dels centres de detenció il·legal més importants de l'Argentina. Durant aquest període, la croada moral de l'exèrcit, anomenada El Proceso, va tractar d'imposar els «valors de l'oest» a l'Argentina, mentre acabaven amb la suposada amenaça terrorista de l'esquerra i la dreta. L'ESMA va ser un dels magatzems de detenció il·legal més coneguts, i el fet d'assassinar algú es percebia com una amenaça cap aquesta campanya de terror.

La Junta militar va manifestar el terrorisme polític en els nombrosos edificis de l'ESMA, per on van passar més de 5.000 subversius la gran majoria dels quals va ser finalment assassinada. Després del derrocament de l'exèrcit, el president Raúl Alfonsín va designar la *Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas* (CONADEP)² per dirigir investigacions dels milers de centres de detenció il·legals i camps de concentració que van existir durant la Guerra Bruta. L'informe descriu l'ESMA així: «L'Escola de Mecànica de l'Armada (ESMA) no només era un centre clandestí de detenció on es duïen a terme tortures, sinó que funcionava com a centre operatiu d'una organització complexa que, possiblement, va intentar amagar els crims que va cometre amb l'extermini de les seves víctimes» (CONADEP, 1986: 79). L'ESMA era un centre on es torturava i assassinava brutalment les víctimes i la seu d'operacions militars que autoritzava i promulgava la violència política i on es cometien greus violacions dels drets humans. Quan, el 1983, el govern democràtic va substituir la Junta, la consciència nacional no va oblidar fàcilment l'ESMA, especialment després de la publicació de l'informe CONADEP, i ràpidament es va convertir en un símbol de la repressió militar.

En els últims anys, l'ESMA s'ha trobat amb una «resignificació profunda» no només de l'espai públic, sinó també de les memòries col·lectives contínuament negociades dels habitants de la nació (Foster, 2006: 137). El procés de transformar l'ESMA d'un símbol del poder de l'estat que oprimeix, tortura i assassina el seu poble en un espai públic testimoni de la memòria de la Guerra Bruta, l'experiència de les víctimes i famílies dels Desapareguts i dels drets humans, simbolitza la lluita de la nació per acceptar el passat³ en mig dels desitjos en conflicte per recordar i oblidar. En un desig per recordar i fer visibles els crims de l'estat, diferents grups defensors dels drets humans, la mateixa ciutat, els legisladors de l'estat i els supervivents han treballat per recuperar aquest espai conflictiu de les mans tacades de sang de l'exèrcit. Durant els propers anys, tenen l'esperança d'establir l'ESMA com a museu que conscienciï els visitants i commemori les víctimes de la Guerra Bruta. Aquest article explora la història actual de l'evolució del museu de l'ESMA i exposa que el treball de memòria col·lectiva intrínsec i conflictiu que s'hi veu implicat es caracteritza pels desitjos en conflicte per recordar i oblidar arrelats a l'Esma, un espai públic, físic i visible. L'ESMA es converteix en un símbol dels grups opositors que volen transmetre dos històries diferents de la Guerra Bruta en la memòria col·lectiva.

1. De camí cap al museu

La lluita per a la utilització del complex de 34 edificis de l'ESMA és una reflexió del fet que crear un museu d'aquest camp de concentració no va ser una idea que naixés del consens unànim de la nació. Alguns encara negaven o, fins i tot, justificaven les atrocitats de la Guerra Bruta, mentre que d'altres, entre els quals s'inclouen, sorprenentment, membres d'alts rangs de l'exèrcit, volien anar endavant fent desaparèixer aquest passat de la història de la nació. La importància de crear un museu estava i està intrínsecament lligada a la cultura d'impunitat que ha existit sense reparacions i càstig pels criminals de la dictadura, encara que les lleis d'amnistia del 1980 es van anular finalment el 2003. Molts d'aquests criminals estan sans i estalvis a l'Argentina i mai s'han fet responsables oficialment ni legalment dels crims contra la humanitat (Daniels, 2008: 3).

El camí cap a un futur museu es mereix una breu història que mostri la lluita per recuperar aquest espai tant dins com fora del govern. El 1998, el president Carlos Menem va signar un decret en virtut del qual es traslladava l'ESMA a la Base Naval de Puerto Belgrano. Més tard, el 2001, aquest decret es va declarar inconstitucional. El 1999, un gran nombre de líders militars, entre els quals s'incloué el Ministre de Defensa, es va oposar obertament a la conversió de

NOTES

3 | Theodor W. Adorno explora *Aufarbeitung*, inadequadament traduït a l'anglès com "coming to terms with" (acceptar) al seu assaig *What Does Coming to Terms with the Past Mean?* (Què vol dir acceptar el passat?). Examina la situació de l'Alemanya de la postguerra, marcada pel desig de moure's de les ombres del període nazi i, en fer-ho, evadir el passat que Adorno encara considera "summament viu". (1986: 115).

l'ESMA en un museu o llocs per a l'estudi. L'any 2000 es va aprovar la Resolució 131 que establia oficialment la «Comissió de treball per a la fundació del Museu de la Memòria», oficialment anomenada «Institut de la Memòria Mai Més». Més tard, aquest institut es va dissoldre per diferents motius. Per a la legislatura de 2001, el governador va presentar la proposta «Espai per a la Memòria»⁴. El 2002, la llei 961 va crear l'«Institut Espai per a la Memòria» destinat a «resguardar o protegir la transmissió de la memòria i la història dels fets que van ocórrer durant el terrorisme d'Estat dels anys 70 i principis dels 80» (memoriaabierta.org.ar). En un pas formatiu en el Museu de la Memòria establert el 2004, el President Néstor Kirchner va signar un acord que establia l'ESMA com a emplaçament del futur Museu de la Memòria. Aquest any també va realitzar un acord, que encara ha de ser ratificat per la legislatura de la ciutat, entre la ciutat i el govern local per treballar conjuntament per a un «Espai per a la Memòria i la Promoció i Defensa dels Drets Humans» (memoriaabierta.org.ar)⁵.

2. Oblidar

El Govern ha dubtat entre preservar aquests edificis i enderrocar-los (Guembre, 2008: 64). Aquesta ambivalència és deguda, en part, a la relacions, sovint problemàtiques, entre el govern de l'Argentina i els grups específics de drets humans que treballen per a la creació del museu. La majoria d'aquests grups, inclòs el grup *Madres y Abuelas de la Plaza de Mayo*, es van formar durant la dictadura militar amb la finalitat de buscar els Desapareguts (Guembre, 2008: 63). Tot i el risc que comportava, les *Madres y Abuelas* es van manifestar mitjançant protestes a la Plaza de Mayo, situada a l'exterior de la Casa Rosada, seu principal del govern i llar d'actes històrics conflictius. L'ansietat militar a causa de les seves aparicions a l'espai públic de la Plaza de Mayo, que estava profundament arrelada a la política nacional, es va convertir en una lluita sobre la possible designació de l'ESMA com a museu després que la dictadura fos derrocada.

Després de la Guerra Bruta, l'exèrcit va continuar utilitzant els edificis com a escola de l'Armada. L'ESMA va ser completament desallotjat el 2007, tres anys després que el president Kirchner garantís que seria l'espai per al museu. Quan van abandonar el lloc, els soldats van posar una diana a la porta de l'entrada i van destrossar alguns dels edificis (Daniels, 2008: 4). Amb aquest acte d'hostilitat, així com amb la resistència oberta d'altres persones i grups polítics, està clar que la possibilitat de reclamar aquest espai no va ser possible, i aquestes memòries concretes del passat van estar subjectes a negociacions complexes en el present de la nació.

Els edificis de l'ESMA continuaven essent per a l'exèrcit un record

NOTES

4 | *Espacio para la Memoria*

5 | *Memoria Abierta* és una associació d'organitzacions de drets humans que van ser decisives en el procés de reclamar l'espai de l'ESMA. La majoria de les organitzacions membres es van crear durant la Guerra Bruta per buscar els Desapareguts. (Guembre, 2008: 63).

d'un passat que volien oblidar i fer «desaparèixer» dels records dels altres i, amb la destrucció física, esperaven esborrar el records de la consciència nacional. Aquestes tàctiques paral·leles lògiques es van utilitzar a la Guerra Bruta. El govern de l'Argentina va prendre víctimes a la «nacht und nebel erlass» per evitar fer públics els seus màrtirs i per reduir la capacitat del públic de culpar o responsabilitzar l'estat (Arditti, 1999: 16)⁴. Molts cossos mutilats i morts van omplir els carrers de l'Argentina, però l'Estat ràpidament va desviar la culpabilitat per la manera i el motiu pels quals aquestes morts continuaven flotant a la superfície⁵ cap a un altre lloc. Després de la caiguda de la Junta, va tenir lloc, inevitablement, la catastròfica Guerra de les Malvines, i l'exèrcit va fer tot el possible per destruir documents, cossos i proves dels seus crims. Uns anys després, l'intent de destruir els edificis de l'ESMA semblava ser una extensió del seu intent per eliminar proves físiques per dissuadir els records de l'experiència.

La pressió externa de l'exèrcit i d'altres oficials del govern d'alts càrrecs s'ha enfrontat amb la lluita interna de les organitzacions de drets humans que volen veure acabat el projecte del museu (Danieks, 2008: 4). Ambdós grups estan negociant els records del passat mentre criden l'atenció sobre el fet que no hi ha altra cosa que objectius i història vertadera. Maurice Halbwachs, sociòleg francès al qual s'atribueix el terme «memòria col·lectiva», emfatitza la noció que la memòria nacional de passat es construeix amb les necessitats del present en ment (McCormack, 2007: 4). L'exèrcit vol evitar l'escrutini futur del públic, mentre que els grups de drets humans, molts membres dels quals son supervivents, i membres de les famílies dels Desapareguts, volen un museu públic que mostri els crims comesos durant el terror estatal de la Guerra Bruta i que n'estableixi un record permanent. En aquest sentit, la pertinença física de l'ESMA està dotada de la custòdia simbòlica d'espai de la memòria dins la consciència de la nació. Els qui s'oposen a la formació del museu afirmen que volen «anar endavant» cap al futur amb el coneixement tàcit que la transformació de l'ESMA en un espai de memòria només encoratjaria la població a investigar encara més els crims de l'exèrcit. En desplaçar físicament l'exèrcit de l'ESMA, la «ficcio del poder» que fa possible els seus crims en primer lloc i que recolza i reforça el concepte que les violacions dels drets humans eren necessàries pel futur d'Argentina, també va ser desmantellada en el procés (Scarry, 1895:18).

Aquestes memòries o narracions de la Guerra Bruta dels grups que s'hi oposen continuen estant «en un estat constatat de reorganització sota pressió de fonts d'informació sovint en conflicte entre elles» (Sorlin, 1999: 105). En un espai urbà ben visible, les reflexions i lluites sobre l'ESMA han estat l'origen de treballs de memòria controvertits i en conflicte que apunten cap a una consciència nacional conflictiva

NOTES

4 | Atesa la relació històrica i problemàtica amb l'Alemanya nazi, no és sorprenent que la junta militar manlevés bona part de les seves tàctiques de la SS. El "Decret Nit i Boira" no va ser una excepció.

5 | Les històries de l'exèrcit argentí van ser cada cop més difícils de conservar: «Com a prova de les atrocitats acumulades (els cossos, torturats i esquarterats, es van rentar en el riu de la Plata), les negacions oficials van ser més difícils de mantenir i les explicacions eren cada cop més estranyes» (Feitlowitz, 1998: 25).

sobre allò que s'ha de recordar i allò que s'ha d'oblidar. La memòria col·lectiva és selectiva, cosa que subratlla la importància compartida d'allò que es recorda i d'allò que s'oblida. Les «campanyes» més atractives al públic són sovint aquelles que cobren força en la consciència nacional. Només ha estat mitjançant la lluita duta a terme durant molts anys que el grups de drets humans han estat capaços d'obtenir l'ESMA com a propi i d'embarcar-se en el seu propi procés per commemorar la seva visió de la història nacional.

3. Recordar

Per als supervivents i les famílies dels Desapareguts, la presència d'un museu representa una manera de tornar a formar part del trauma del passat i poder tractar-lo. Gràcies al museu, aquests grups poden dur a terme una narració que reti homenatge als membres de la seva família a la vegada que conscienciï el públic de les violacions dels drets humans que es van cometre. Cal destacar que moltes famílies no han rebut cap paraula o no saben on es troben els membres de la seva família que van desaparèixer i estan, presumptament, morts. En expressar la seva memòria en el context d'un museu històric i produir una història coherent de records, participen en actes de dol que es van veure frustrats per les vicissituds del seu trauma. Els terrenys van ser desallotjats oficialment l'octubre de l'any 2007, i l'ESMA va cedir a la secretaria dels drets humans nacionals i, a la vegada, a l'Institut de la Memòria. Els propulsors del projecte del museu van haver de fer front a què fer exactament amb els edificis⁶. La gestió dels edificis a l'ESMA ha estat dividida entre diverses organitzacions, que n'han transformat molts en centres culturals, en l'Arxiu Nacional de la Memòria i en exposicions dels drets humans (International Justice Tribune, 2008: 2). Totes elles són aproximacions importants i no tradicionals als museus. Encara que el desenvolupament del Museu de la Memòria està en procés, la gran quantitat d'accions que es duen a terme en alguns dels edificis de l'ESMA representa les diverses interpretacions de les representacions de la memòria.

El debat sobre com convertir els edificis d'un símbol de la violència de l'estat en un espai que tracti adequadament qüestions de memòria ha dividit grups de drets humans, famílies de les víctimes, entitats de l'estat, així com intel·lectuals i artistes. Encara hi ha, però, assumptes més complicats, l'administració del museu s'ha dividit entre les oficines municipals de Buenos Aires i el Govern Nacional d'Argentina. En el seu llibre titulat, molt encertadament, *Memoria en construcción*, Marcelo Brodsky, un fotògraf que va ser exiliat a Espanya durant la Guerra Bruta i el germà del qual va ser empresonat a l'ESMA, recull fotografies, assajos i textos d'intel·lectuals i artistes importants que tracten qüestions de memòria relacionades amb

NOTES

6 | Les portes del museu es van obrir oficialment al públic l'octubre de l'any 2007. Encara avui, els visitants només poden entrar si ho han sol·licitat amb antelació per correu electrònic.

el desenvolupament del Museu de la Memòria a l'ESMA. Planteja diverses qüestions apressants a l'inici del seu text que capten l'essència del debat: «Com s'explica la tortura i el sadisme? Com es converteix un espai de terror en un espai de memòria o estan inextricablement units l'un a l'altre en aquest cas? Com expliques la història de les persones que van desaparèixer? L'espai hauria d'estar dedicat únicament a la memòria o també als drets humans? Com us manteniu esperançats davant els visitants més joves? Com representa i transmet l'espai?» (Brodsky, 2005: 45). Amb la finalitat de respondre aquestes preguntes, extremadament complexes, estableix que el Museu de la Memòria no hauria de ser un museu tradicional ni simplement una reconstrucció mòrbida d'un camp d'extermini.

A molts grups de drets humans els agradaria veure, al menys, una part de l'espai dedicada a la promoció dels drets humans. Això indica que gran part d'aquesta «col·laboració de la comunitat en actes de memòria» uneix memòria amb justícia (Young, 1988: 189). Actualment, el nom del museu és «Espai per a la Memòria i per a la Promoció i Defensa dels Drets Humans»⁷. Miriam Lewis, un dels 150 supervivents, és defensora d'un «museu viu perquè les generacions futures no cometin els mateixos errors» (Daniels, 2008: 2). En relacionar memòria i justícia, el Museu de la Memòria crea una relació temporal entre passat, present i futur que manté viva la memòria del passat en el present i, a la vegada, dissuadeix «errors» futurs. Aquest concepte de memòria com a lloc dinàmic s'oposa al concepte de memòria estàtica, inalterable i fixa en el temps «que permet que les nostres icones de records es tornin ídols dels records» dels museus més tradicionals (Young, 1988: 189).

Les Mares dels Desapareguts també defensen un museu «viu» que fomenti la interacció dels visitants amb l'espai mitjançant lectures, exposicions i representacions que promoguin la participació. Mercedes Moroño, una de les líders d'aquesta organització, diu «No volem un museu perquè no hem enterrat els nostres fills. Fins que no ens diguin on són, pel que fa a nosaltres, els nostres fills són vius» (International Justice Tribune, 2008: 2). La documentació i el centre de la memòria relacionada amb l'espai del museu tracten la dificultat de representar la figura dels Desapareguts que no són ni morts ni vius. En crear una presència simbòlica dels Desapareguts, la dedicació de l'espai a la memòria «viva» serveix per atorgar una perspectiva que humanitza la història de la seves vides. A la vegada, rebutja l'intent de l'exèrcit d'eliminar, de la vista i de la memòria, les proves dels seus crims, i serveix per contrarestar la deshumanització del cos individual a l'ESMA. La memòria viva és només una de la gran quantitat de metodologies que alguns dels edificis del museu ha adoptat. Amb una estructura administrativa difosa, el Museu de la Memòria pot acceptar de forma positiva diferents aproximacions a la

NOTES

7 | «Espacio para la Memoria y para la Promoción y Defensa de los Derechos Humanos»

memòria, però, d'altra banda, pot representar un risc per a la cohesió global dels visitants en el seu desenvolupament final. the Museum of Memory can positively accept varied approaches to memory, but on the other hand, it may constitute a risk to overall cohesion for visitors in its final development.

4. Conclusió

L'ESMA no és només un espai físic, és molt més que això, és un magatzem de memòria. A mesura que els visitants van entrant a través de les seves portes o donen un passeig ocasional per la seva impressionant estructura, l'edifici constitueix un record per recordar. La memòria col·lectiva que s'estableix en la consciència nacional de l'Argentina és selectiva i està sotmesa a les històries que es produeixen al voltant de l'ESMA. Dos grups contraris que participen en negociacions contínues i conflictives sobre com s'ha de recordar la Guerra Bruta han caracteritzat aquest treball de memòria tan competitiu. El debat s'origina en un edifici que una vegada va ser el centre del poder de l'estat, però que avui s'ha convertit en un espai on les víctimes d'aquest règim recorden els Desapareguts (Coetzee, 1986: 4). Encara que els defensors del museu creuen que aquesta metamorfosi és necessària, no poden posar-se d'acord sobre quin procés de memorització s'ha de dur a terme. Aquesta exposició de la història de l'ESMA planteja més preguntes sobre la relació entre l'espai físic i l'espai mental en la consciència nacional, així com altres qüestions que requereixen més justificacions: quines consideracions ètiques, especialment en relació amb les representacions de tortures, són importants en l'emergent Museu de la Memòria tant pel creador del museu com pels visitants? Com converteix la història les formes en què els visitants interactuen amb el museu? Com interactuen els visitants amb l'espai del museu? El museu té una funció terapèutica? La memòria comuna treballa per permetre que la nació es lamenti i oblidi? Quines repercussions té el fet d'oblidar? Què és el que s'emporta el visitant; què és el que recorda? Com es compara o contrasta la lluita per l'ESMA amb la lluita d'Alemanya per convertir els camps de concentració en museus? Com l'alta visibilitat de l'ESMA en un espai urbà augmenta els seus efectes i la seva importància en les negociacions de la memòria? Només el temps i el futur desconegut del Museu de la Memòria respondran la majoria d'aquestes preguntes. No obstant això, el que és segur és que la memòria és important i ens uneix com a nació, mentre en aquest terreny verge, sovint salvatge i impredecible de la consciència nacional, la història del passat s'imposa contínuament a l'experiència del present.

Bibliografía

- ADORNO, T. (1986): «What Does Coming to Terms with the Past Mean?», in Hartman, G., ed. *Bitburg in Moral and Political Perspective*, Bloomington: Indiana University Press, 114-129.
- ARDITTI, R. (1999): *Searching for Life: the Grandmothers of the Plaza de Mayo and the Disappeared Children of Argentina*, Berkeley: University of California.
- BRODSKY, M. (2005): *Memoria en construcción. El debate sobre la ESMA*. Buenos Aires: La Marca.
- COETZEE, J.M. (1986): «Into the Dark Chamber: The Novelist and South Africa» *Review. New York Times* 12 Jan. 1986: 13-13. Late City Final Edition, Section 7, Book Review Desk, [03/05/2010], <<http://www.times.com>>.
- CONADEP (1986): *Nunca Más (Never Again): a Report by Argentina's National Commission on Dissappeared People*, London: Faber and Faber.
- DANIELS, A. (2008): «Argentina's Dirty War: The Museum of Horrors» *Telegraph* (United Kingdom) 17 May 2008: 1-4.
- FEITLOWITZ, M. (1998): *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture*, New York: Oxford University Press.
- FOSTER, D. (2006): *Chasqui: revista de literatura latinoamericana: Memoria en construcción*. 35.2: 137-139.
- GUEMBRE, M. (2008): «Challenges on the Road to Memory» Trans. M. Ciardi. *The Public Historian* February 30.1 63-71.
- INTERNATIONAL JUSTICE TRIBUNE (2008): «ESMA: A collective construction», Radio Netherlands Worldwide, 1-3.
- MCCORMACK, J. (2007): *Collective Memory: France and the Algerian War (1954-1962)*, Lanham: Lexington Books.
- MEMORIA ABIERTA: «Organizaciones de derechos humanos», Memoria Abierta, [03/15/2010], <<http://www.memoriaabierta.org.ar>>.
- SCARRY, E. (1985): *The Body in Pain: the Making and Unmaking of the World*, New York: Oxford University Press.
- SORLIN, P. (1999) «Children as War Victims in Postwar European Cinema», in Winter, J. and Emmanuel, S. (eds.), *War and Remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 104-124.
- YOUNG, J.E. (1988): *Writing and Rewriting the Holocaust Narrative and the Consequences of Interpretation*, Bloomington: Indiana University Press.

OROIMENAREN ESPAZIOA: OROIMEN KOLEKTIBOA ETA ESPAZIO EZTABAID ATUAREN BERRERATZEA ARGENTINAKO ESMAN

Emily E. Parsons

Doktoretza Ikaslea, Literatura Konparatua

Kaliforniako Unibertsitatea, Santa Barbara

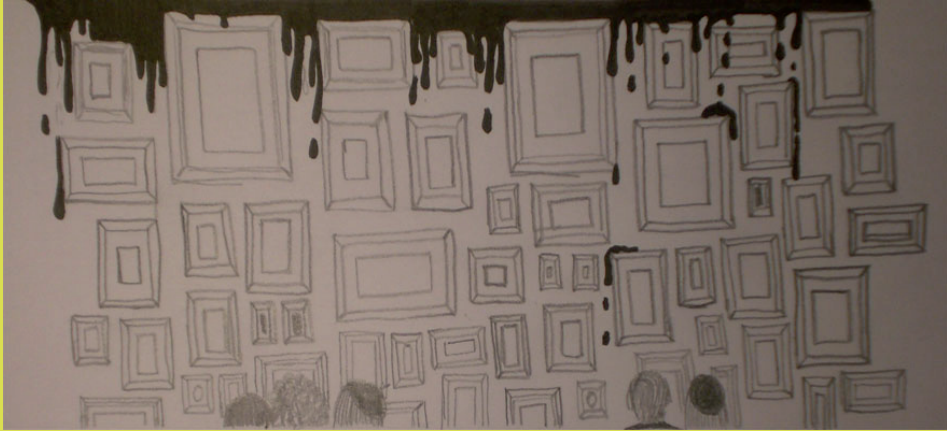
Aipatzeko gomendioa || PARSONS, Emily E. (2011): "The Space of Remembering: Collective Memory and the Reconfiguration of Contested Space in Argentina's ESMA" [artikulu linea], *452°F. Electronic journal of theory of literature and comparative literature*, 4, 29-51, [Kontsulta data: dd/mm/yy], < <http://www.452f.com/index.php/eu/emily-parsons.html> >

Ilustrazioa || Patricia López

Itzulpena || Aitor Fuentes

Artikuluua || Jasota: 09/09/2010 | Komite zientifikoak onartuta: 23/10/2010 | Argitaratuta: 01/2011

Lizentzia || 3.0 Creative Commons lizentzia Aitortu - ez merkataritzarako - lan eratorririk gabe

Laburpena || Artikulu honetan abian den ESMA museoaren garapena aztertzen da. Artikuluak defendatzen du ESMAren espazio fisiko ikusgai eta publikoan sustraiturik dauden oroimen kolektiboak, norberaren eratzeko lanak eta nazioa gogoratzeko edo ahazteko desira kontrajarriak museoaren karakterizazioaren dutela.

Gako-hitzak || Oroimen Kolektiboa | Espazio Publikoa | ESMA | Gerra Zikina | Torturaren errepresentazioak.

Summary || This paper explores the ongoing history of the ESMA museum's development and argues that the intrinsic and conflictual collective memory work involved is characterized by competing desires to remember and to forget, rooted in the physical, visible, and public space of ESMA.

Keywords || Collective Memory | Public Space | ESMA | Dirty War | Representations of Torture.

«La fotografía no tiene fin. La imagen que había conseguido reconstruir, el retrato de mi hermano de los hombros para arriba detenido en la ESMA resultó estar incompleta».

Marcelo Brodsky
La Camiseta

OHARRAK

1 | *Escuela de Suboficiales de Mecánica de la Armada.*

2 | *Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas.*

0. Sarrera

Armadaren Mekanika Eskola, ESMA¹ gaztelerazko akronimoaz ezagunago dena, Libertador Etorbidean dago kokatuta, Argentinako hiriburu zalapartatsua, Buenos Aires, zeharkatzen duen etorbide nagusian. Aintzira eta parkez inguratua, 17 akreko (68.796,56 m²) zatia betetzen duen eraikin multzo hau hiriko dotoreenatarikoa da. Jada ikono bat den eraikin honi, bigarren solairurainoko Greziar estiloko kalostrape batek ematen dio sarrera, aldi berean belardi eder batek nabarmentzen duena (International Justice Tribune, 2008:1)., ESMAren historia nahasi eta zirtzilak kontrajartzen du edertasun estetiko hori. 1976 eta 1983 arteko Gerra Zikinaren garaian, ESMA Argentinako atxiloketa ilegalen gune garrantzitsuenetakoa izan zen. Aro horretan, Prozesua edo El Proceso izeneko armadaren gurutzada moralak “Mendebaldeko Baloreak” inposatzeko ahalegina egin zuen, ezker zein eskuin politikoko balizko terrorismotik defendatu beharra argudiatuz. Honela, ESMA atxiloketa ilegalen, torturen, eta izu-kanpaina mehatxupean jarri zezakeen edonoren aurkako hilketen gune bilakatu zen.

Junta militarrek, estatu terrorismoa aurrera eramateko bide propioa aurkitu zuen ESMAko eraikinetan, bertara 5.000 asaldatzaitetik gora eraman baitziren, eta espetxeratutako gehienak erail zituzten. Armada ezkailia izan zenean, Pertsona Desagertuen Komisio Nazionalea (CONADEP)² eratu zuen orduan presidente zen Raúl Alfonsínek, Gerra Zikinaren garaian izan ziren ehunka atxiloketa ilegal gune eta kontzentrazio-esparruren ikerketak bideratzeko asmoz. Txostenak honela deskribatzen du ESMA: “Itsas Armadaren Mekanika Eskola (ESMA) ez zen soilik tortura erabiltzen zen atxiloketa gune bat, burututako krimenak estaltzeko biktimak sarraskitu zituen organizazio konplexu baten gune nagusi ere izan baitzen” (CONADEP, 1986: 79). ESMA biktimak torturatu eta basatiki erailtzeko gune bezala erabili zuten, baita estatu biolentzia autorizatu eta bideratzeko beharrezkoak ziren operazio militarrek burutzeko ere, giza eskubideak bortizki urratu baitzituzten. 1983an gobernu demokratiko batek Junta ordeztu zuenenean, ESMAk nazioaren kontzientzian utzitako arrastoa ez zen erraz ahaztu, bereziki CONADEP txostena kaleratu ondoren, eta Itsas Armadaren Mekanika Eskola azkar bihurtu zen errepresio militarren ikur.

Azken urteetan, ESMAk esanahi aldaketa nabarmena izan du espazio publikoari dagokionean, baita behin eta berriro negoziatzen diren nazioko herritarren oroimen kolektiboetan ere (Foster, 2006: 137). ESMA bere herritarren zapaltzaile, torturatzailerik eta hiltzaile den estatu baten sinbolo den horretan, zaila da berari Gerra Zikinaren, biktima eta Desagertuen familien, eta giza-eskubideen testigantzarako espazio publiko bihurtzeko prozesua. Transformazio prozesu horrek, aldi berean gogoratu eta ahazteko desira kontrajarriak kontutan hartuta, iraganaren³ onarpena gauzatzeko nazioaren borroka sinbolizatzen du. Estatuaren krimenak gogoratu eta ezagutarazi daitezkeen, giza-eskubideen taldeak, hiri zein estatu mailako legegileak eta bizirik dirauten biktimak, espazio hori militarren odolez zikindutako eskuetatik kendu eta beraiek baliatzeko lanean aritu dira. Datozen urteetan, ESMA museo bihurtzeko asmoa dute, bisitariak hezi eta Gerra Zikinaren biktimei omenaldia eskaintzeko. Artikuluak defendatzen du ESMAren espazio fisiko ikusgai eta publikoan sustraiturik dauden oroimen kolektiboak, norberaren eratzeko lanak eta nazioa gogoratze edo ahazteko desira kontrajarriek museoa karakterizatzen dutela.

1. Museo Baterako Bidean

ESMAren 34 eraikinek osatzen duten espazioa erabili ahal izateko dagoen borroka adierazten du kontzentrazio-esparru batetik museo bat sortzeko ideia ez dela nazioaren aho bateko kontsentsutik sortu. Batzuek Gerra zikinaren ankerkeriak ukatu eta isilean onetsi dituzte batzuetan, eta besteek aldiz, gradu goreneko ofizial militarrek tartean, aurrera egiteko biderik egokiena iragan hori nazioaren historiari ezabatzea dela iritzi izan dute. Museo bat garatzearen garrantzia zigorrik gabeko kultura batera estuki lotuta zegoen eta oraindik dago; ez baita kalte-ordainik egon, eta zigorrik jaso ez duten diktadurako kriminalak baitaude, nahiz eta 2003an 1980ko amnistia legeak indargabetu ziren. Kriminal horietako asko bizirik eta aske daude Argentinan eta ez zaie inoiz burututako giza-eratzaren aurkako krimenengatik erantzukizun ofizial edo legalik eskatu (Daniels, 2008: 3).

Museoa sortzeko bideak kontaketa historiko laburra merezi du, espazio hau bereganatzeko gobernutik zein gobernu kanpo bideratu diren borroka islatzen dituena. 1998an, Carlos Menem presidentek ESMA Puerto Belgranoko Itsas Basera transferituko zuen dekretu bat sinatu zuen. Dekretua konstituzioaren aurkako deklaratu zen 2001ean. 1999an, lider militar asko, Defentsa ministroa barne, ESMA museo edo ikastegi bihurtzearen aurka agertu ziren. 131 erresoluzioa 2000. urtean iritsi zen, "Oroimenaren Museo bat Sortzeko Lan-taldea" eratuz, "Berriro Ez Oroimenaren Institutua" izenburu ofizialekin.

OHARRAK

3 | Theodor W. Adornok Aufarbeitung aztertzen du. Alemaniak gerraondan hartu zuen posizioa aztertzen du, Nazi garaiko gerizpeetatik irtetzeko nahia adierazten duena eta, hau eginez iragan sahestu, Adornok "biziegi" dakusana (1986: 115).

Geroago, institutu hori iritzi ezberdinengatik desegin zen. Gobernadoreak “Oroimenaren Espazioa”⁴ proposamena aurkeztu zuen 2001eko legealdian. 2002an, 961 Legeak “Oroimenaren Espazioa Institutua” sortu zuen “70. eta 80. hamarkadaren hasierako Estatu terrorismoaren oroimenaren transmisioa gorde eta babesteko” asmoarekin (memoriaabieta.org.ar). Oroimenaren Museoaren sortze prozesuko momentu garrantzitsu batean 2004an, Nestor Kirchner presidenteak ESMA Oroimenaren Museoarentzako gune bihurtzea ziurtatuko zuen hitzarmena sinatu zuen. Urte berean beste hitzarmen bat abian jarri zuen, oraindik hiri legealdiak berretsi beharko duena, hiri eta nazio gobernuek “Oroimenerako eta Giza-eskubideen Sustatze eta Defentsarako Espazio” baten alde lan egin dezaten (oroimenaabieta.org.ar)⁵.

2. Ahaztea

Gobernua eraikinak mantendu ala eraitsi zalantzan izan da (Guembre, 2008: 64). Anbibalentzia horren jatorria gobernu Argentinarra eta museoa sortzeko lanean ari diren giza-eskubideen aldeko talde batzuen arteko erlazio nahasia da. Talde horietako askok, Plaza de Mayo Ama eta Amonak barne, diktadura militarren garaian izan ziren Desagertuak bilatzeko (Guembre, 2008: 63). Arrisku handiak hartuta, Ama eta Amonak protestarako antolatzen zituzten espektakuluen bitartez ezagutarazi ziren Plaza de Mayo, Casa Rosada gobernu gune nagusia dagoen eta historiako hainbat une nahasiren lekuko izan den tokian. Plaza de Mayo espazio publikoan ikusgai izateak militarrengan eragindako urduritasuna, nazioko politikan hain sakonki sustraiturik dagoena, mantendu egin da ESMA museo bihurtzeko borroka horretan diktadura uzkailli zenetik.

Gerra Zikinaren ostean, armadak eraikinak erabiltzen jarraitu zuen Itsaso-armada eskola modura. ESMA ez zen 2007ra arte guztiz hustu, Kirchner presidenteak ESMA museoarentzako gune ziurtatu eta hiru urte pasata. Tokia utzi aurretik, soldaduek tiro-jomuga bat jarri zuten sarrerako atean eta eraikin batzuk suntsitu zituzten (Daniels, 2008: 4). Etsaitasun akzio horien bidez, gehi pertsona zein fakzio batzuegandik ageri zen erresistentziaren bidez, argi dago espazio horren erreklamazio huts bat egitea ez zela posible, eta iraganeko oroimen partikular horiek gaur egun eztabaidatu behar izango zituzten.

ESMAko eraikinek iragana gogorarazten zioten armadari; iragana ahaztu eta besteen oroimenetik desagertzea nahi zuten, baita tokiaren suntsitze fisikoarekin oroitzapena nazioaren oroimenetik kentzea ere. Logika horren eta Gerra zikinean erabilitako taktiken artean paralelismo bat dakusagu. Argentinako gobernuak “nacht

OHARRAK

4 | *Espacio para la Memoria*

5 | *Memoria abierta edo “Oroimen irekia” bost giza-eskubideen aldeko taldek osatzen duten elkartea da. ESMA espazioaren bereganatze prozesuan ezinbestekoak izan dira. Talde hauetako gehienak Gerra Zikinaren garaian sortu ziren Desagertuak bilatzeko (Guembre, 2008: 63).*

und nebel erlass” araua jarraituz hartu zituen biktimak martir bihurtu zitezkeen eta jendeak estatua errudun zein erantzule izendatzeko ahalmena gutxitzeko (Arditti, 1999: 13)⁶ Hainbat gorpu moztu eta hildakok Argentinako kaleak bete zituzten, baina estatuak laster bideratu zituen hildakoen etengabeko agertzearen erruak beste nonbaitera⁷. Malvinetako Gerraren hondamendiak Juntaren erortze nahitaezkoa zekarrenez, armadak dokumentu, gorpu eta krimenen frogak suntsitzeari ekin zion. Hainbat urte beranduago, frogak fisikoak desagertzeko asmoz, ESMAko eraikinak apurtu nahi izanak oroimenaren aurka egindako ahaleginaren birsaiatzeko bat dirudi.

Armada eta gobernuko beste kargu batzuetako kanpo presioa, museoaren proiektua aurrera eraman nahi duten giza-eskubideen aldeko taldeen barne iskanbilari gehitu zaio (Daniels, 2008: 4). Bi taldeak ari dira iraganeko oroitzapenen lanketan, objektiboa eta faltsutua izan ez den historiarik ez dagoela onartuz. Maurice Halbwachs-ek, “oroimen kolektibo” terminoaren asmatzaile den soziologo frantsesak, nazio baten iragana egungo beharren arabera eraikitzen dela nabarmentzen du (McCormack, 2007: 4). Armadak ez du jendeak gehiago epaitzea nahi. Ordea, giza-eskubideen aldeko taldeek, kasu askotan biziraun dutenek eta Desagertuen familiek osatuak, estatuak Gerra Zikinaren garaian burututako terrorismo krimenak ezagutarazi eta oroitzapen iraunkorra ziurtatuko duen museo espazio publiko bat nahi dute. Zentzu honetan, ESMAren jabetza fisikoak nazioaren oroimenaren gordetze sinbolikoa dakar berarekin. Museoa eratzearen aurka daudenek “aurrera jo” nahiari ematen diote garrantzia, isilean jakinda ESMA oroimenaren gune bihurtzeak jendeak militarrek are gehiago gaitzestea ekarriko lukeela jendearengandik. Armada ESMAtik fisikoki kenduta, krimenak posible egin eta giza-eskubideen urraketa Argentinaren etorkizunerako beharrezkoa zela sostengatu eta irmotu zituen “fikziozko boterea” desegiten da prozesuarekin batera (Scarry, 1985: 18).

Kontrako taldeen Gerra Zikinarekiko oroimen eta narratiba kontrajarriak, “informazio iturri ezberdinen presioa medio, berrantolatze iraunkor batean” (Sorlin, 1999: 105) dira. ESMAren ikusgaitasun horretan, ESMAren inguruko hausnarketa eta borroka oroimen lan eztabaidagarri eta lehiakorren iturri izan dira, eta, zer gogoratu eta zer ahaztu behar horrek nazio baten kontzientzia gatazkatsua agerian uzten du. Oroimen kolektiboa hautatu ahal izateak gogoratu zein ahazten denaren garrantzia laburbiltzen du. Nazio kontzientzia indartzen duten “kanpainak” dira erakargarrienak jendearentzat. Giza-eskubideen taldeek urte askotako borrokari esker bakarrik lortu dute ESMA beraiena bezala ikusia izan dadila eta beraien ikuspuntuan oinarritutako nazio oroimenaren prozesu bat hastea.

OHARRAK

6 | Argentinak Alemania Naziarekin izan zuen erlazioa kontutan hartuta, ez da harrigarria SSek erabilitako hainbat teknika bereganatu izana. “Gaua eta behe-lainoa dekretua” ez zen salbuespen bat izango.

7 | Argentinako armadaren asmakizunak agerira ez irteeta gero eta zailagoa zen: “Errepikatzen ziren ankerkeria frogak – gorpuak, zaituta, Plata Ibaian zehar” – gehituz joan ahala, ukapen ofizialak gero eta susmagarriagoak ziren, baita ematen ziren azalpenak ere” (Feitlowitz, 1998: 25).

3. Oroitzea

Bizirik iraun dutenen eta Desagertuen familientzako, museoaren presentzia iraganeko trauma bereganatu eta zuzentzeko modu bat da. Museoaren bitartez, talde horiek, alde batetik, beraien familietako kideak omenduko dituzte eta bestetik, gai izango dira krimenetan burutu ziren giza-eskubideen urraketak narratiba bat eraikitzeko eta horrekin jendea hezteko. Esan beharra dago familia askok ez dutela informaziorik jaso eta ez dakitela desagertutako, eta ustez hildako, familiako kideak non dauden. Haien oroimena museo baten testuinguruan kokatuz eta oroimen narratiba koherente bat sortuz, orain arte traumaren aldarteek zapuztu izan dizkien dolu ekintzetan parte hartzen ari dira. Ereduak 2007ko urrian hustu ziren ofizialki, eta ESMA Oroimenaren Institutuak hartu zuen giza-eskubideen nazio idazkaritzaren eskutik. Museoko proiektuaren hornitzaileek bideratu behar zuten zer egin konkretuki eraikinekin⁸. ESMAko eraikinen antolakuntza hainbat talderen artean banatu da, eraikin gehienak kultura gune, Oroimen Nazionalaren Artxibo eta giza-eskubideen erakustoki bihurtuz (International Justice Tribune, 2008: 2). Guztiek museo ikuspegi ez-tradizionalei dagozkie. Oroimenaren Museoaren garapera abian den prozesu bat izanda ere, ESMAko eraikinetako batzuetan burutu diren ekintzek agerian uzten dute jada oroimenaren errepresentazioen interpretazioak zein anitzak diren.

Estatu biolentziaren ikur diren eraikinek, giza-eskubideen talde, biktimen familia, estatu entitate, intelektual eta artistak banatu dituzte, oroimen auziak kontuan hartuko dituen espazio bihurtzeko ahalegin horretan. Gainera, museoaren agintaritzak bi taldetan banaturik dago, Buenos Aireseko hiriaren ordezkariena eta Argentinako Gobernu Nazionalarena. izenburu ezin egokiagoa duen, *Memoria en construcción* liburuan, Gerra Zikiraren garaietan Espainiara erbesteratu zen eta anaia ESMAan atxiloturik zuen Marcelo Brodskyk, ESMAko Oroimenaren Museoaren garapenarekin erlazionatutako oroimen aferak lantzen dituen puntako intelektual eta artisten argazki, saiakera eta testuak batzen ditu. lanaren hasieratik, eztabaidaren muina ukitzen duten hainbat premiazko galdera botatzen ditu: “Nola azaltzen dira tortura eta sadismoa? Nola bihurtzen da laztura espazio bat oroimenaren espazio edo bata besteari guztiz lotuta daude kasu honetan? Nola kontatu desagertu direnen istorioak? Espazioak eskusiboki oroimenari eskainia beharko luke edo baita giza-eskubideei? Nola transmititu esperantza bisitari gazteei? Nola eskainiko ditu espazioak errepresentazioa eta transmisioa?” (Parsonsek gaztelaniara egindako itzulpenetik itzulia, Brodsky, 2005: 45). Afera konplexu hauen aurrean Oroimenaren Museoak ez lukeela museo tradizional bat izan behar, ezta hilketa-esparru baten berreraikitze morbido bat, deritzo Brodskyk.

OHARRAK

8 | Museoeko ateak 2007ko urrian ireki ziren ofizialki. Oraindik ere, bisitak aurretik eta emailaz eskatzen badira bakarrik daude onartuta.

OHARRAK

9 | «Espacio para la Memoria y para la Promoción y Defensa de los Derechos Humanos»

Gutxienez museoaren parte bat giza-eskubideetara eskainia ikusi nahi dute giza-eskubideen aldeko hainbat taldek. Honek erakusten du “oroimena bultzatzeko komunitateak egiten dituen kolaborazioak” oroimena eta justizia lotzen dituela (Young, 1988: 189). Izan ere, museoaren izena ondokoa da, “Oroimena, eta Giza-eskubideen Promozio eta Defentsa Espazioa”⁹. Miriam Lewisek, ESMA biziraun izan duten 150etako batek, “datozen belaunaldiek akats berdinak egin ez ditzaten museo biziduna” proposatzen du” (Daniels, 2008: 2). Oroimena eta justizia elkartuta, Oroimenaren Museoak iragana, oraina eta etorkizunaren arteko denbora erlazio bat sortzen du, iraganaren oroimena gaur bizirik mantenduz eta, ondorioz, etorkizunean “akatsak” burutzea saihesten lagunduz. Oroimenaren kontzepzio dinamiko hau bere kontzepzio estatikoari kontrajartzen zaio, denboran iraunkor, finko txertaturik, “gure oroimenaren ikonoak oroimenaren idolo bihurtuz”, museo tradizioaletan ohi denez (Young, 1988: 189).

Desagertuen Amek ere museo “bizidun” bat defendatzen dute, bisitariak espazioko eskola, erakusketa, eta emanaldiek parte hartzera, elkar eragitera bultzatuko dituen. Mercedes Morofio, organizazioaren liderretako batek honela dio: “Ez dugu museo bat nahi, ez baititugu gure seme-alabak ehortzi. Non dauden esaten ez diguten arte, gure seme-alabak bizirik diraute” (International Justice Tribune, 2008: 2). Museoaren espazioarekin lotutako oroimenaren dokumentazioak eta iritziek bizirik ez hilik ez dauden Desagertuak irudikatzearen zailtasuna azpimarratzen dute. Desagertuen presentzia figuratu bat sortuta, biziraute duen oroimenari eskainitako espazioak beraien bizitzen perspektiba humanitario bat bermatzeko balio izango du. Aldi berean, burututako krimenen frogak begi-bistatik zein oroimenetik desagerrarazten ahalegintzetik aldaratzen du armada, eta banakako gorputzen gizatasuna kendu izana indargabetzeko modu bat da. Oroimen biziduna museoko eraikinetan erabili diren hainbat metodologiaren adibide bat baino ez da. Oroimenaren Museoko zuzendaritza hedatsua dela eta, posible izango da oroimenaren ikuspegi ezberdinak lantzea bertan. Ordea, bisitariak kohesio falta nabaritzeko arriskua ere badago.

4. Ondorioa

ESMA ez da espazio fisiko bat bakarrik; garrantzitsuago dena, oroimenaren biltegi bat da. Bisitariak sartzen diren momentutik edo estruktura ikusgarri horren aurretik pasatzen diren oinezkoek, bertan izango dute eraikina oroigarri. Argentinako nazio kontzientzian ezartzen den oroimen kolektiboa selektiboa da, eta ESMAn inguruan zein ESMAn bertan ekoizten diren narratiben araberakoa izango da. Kontrako bi taldeek, Gerra Zikinaren oroimenaren auzi

etengabeko eta gatazkatsuetan parte hartu dutenak, karakterizatu dute oroimenaren lan lehiakor hori . Eztabaida estatu boterearen “gorgonen burua” izan den eraikin honetan dago sustraiturik, baina orain erregimen honen biktimek Desagertuak gogoratzeko toki bihurtu da (Coetzee, 1986: 4). Museoa proposatu dutenek metamorfosia beharrezkoa dela onartzen duten arren, ezin daitezke ados jarri oroimenerako prozesua gauzatzeko eran. ESMAREN historia azaltzen duen erakusketak beste auzi batzuei ere erantzun behar die: Zein gogoeta etiko, batez ere torturaren errepresentazioei dagozkienak, dira garrantzitsu abian den Oroimeniaren Museoan, museoa garatu dutenak zein bisitariak kontuan hartuta? Nola eragingo du historiak bisitariak museoarekin parte hartzeko moduan? Nolakoa da biziraun dutenen museo espazioarekiko elkarri eragitea? Funtzio terapeutikorik al du museoak? Oroimen lan komunalak uzten al dio nazioari dolu egiten eta ahazten? Zeintzuk dira ahaztearen ondorioak? Zer eramango du bisitariak museotik; zer gogoratuko du? Zertan da antzekoa eta zertan ezberdina ESMAREN kasua eta Alemanian kontzentrazio-esparruak museo bilakatzeko izan zen borroka? Nola baldintzatzen ditu ESMA hain ikusgai egiten duen kokapenak oroimenaren eztabaida? Denborak eta Oroimenaren Museoaren etorkizunak bakarrik erantzun ditzakete galdera hauek. Baina ziurra dena, oroimena garrantzitsua dela eta nazio bezala lotzen gaituela, iragana bitartean, menderagaitza, batzuetan basatia, den kontzientzia nazionalaren zoruan, orainaren esperientzian berretsiko da.

Bibliografía

- ADORNO, T. (1986): «What Does Coming to Terms with the Past Mean?», in Hartman, G., ed. *Bitburg in Moral and Political Perspective*, Bloomington: Indiana University Press, 114-129.
- ARDITTI, R. (1999): *Searching for Life: the Grandmothers of the Plaza de Mayo and the Disappeared Children of Argentina*, Berkeley: University of California.
- BRODSKY, M. (2005): *Memoria en construcción. El debate sobre la ESMA*. Buenos Aires: La Marca.
- COETZEE, J.M. (1986): «Into the Dark Chamber: The Novelist and South Africa» *Review. New York Times* 12 Jan. 1986: 13-13. Late City Final Edition, Section 7, Book Review Desk, [03/05/2010], <<http://www.times.com>>.
- CONADEP (1986): *Nunca Más (Never Again): a Report by Argentina's National Commission on Dissappeared People*, London: Faber and Faber.
- DANIELS, A. (2008): «Argentina's Dirty War: The Museum of Horrors» *Telegraph* (United Kingdom) 17 May 2008: 1-4.
- FEITLOWITZ, M. (1998): *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture*, New York: Oxford University Press.
- FOSTER, D. (2006): *Chasqui: revista de literatura latinoamericana: Memoria en construcción*. 35.2: 137-139.
- GUEMBRE, M. (2008): «Challenges on the Road to Memory» Trans. M. Ciardi. *The Public Historian* February 30.1 63-71.
- INTERNATIONAL JUSTICE TRIBUNE (2008): «ESMA: A collective construction», Radio Netherlands Worldwide, 1-3.
- MCCORMACK, J. (2007): *Collective Memory: France and the Algerian War (1954-1962)*, Lanham: Lexington Books.
- MEMORIA ABIERTA: «Organizaciones de derechos humanos», Memoria Abierta, [03/15/2010], <<http://www.memoriaabierta.org.ar>>.
- SCARRY, E. (1985): *The Body in Pain: the Making and Unmaking of the World*, New York: Oxford University Press.
- SORLIN, P. (1999) «Children as War Victims in Postwar European Cinema», in Winter, J. and Emmanuel, S. (eds.), *War and Remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 104-124.
- YOUNG, J.E. (1988): *Writing and Rewriting the Holocaust Narrative and the Consequences of Interpretation*, Bloomington: Indiana University Press.